

Ocjene i prikazi

Slaven Bertoša, *Migracije prema Puli: primjer austrijske Istre u novom vijeku*, Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Državni arhiv u Pazinu, 2012., 173 str.

Godine 2012. objavljena je nova monografija prof. dr. sc. Slavena Bertoše, dugogodišnjega proučavatelja istarske novovjekovne prošlosti, pod naslovom *Migracije prema Puli: primjer austrijske Istre u novom vijeku*. Knjigu su recenzirali akademik Franjo Šanjek i dr. sc. Lovorka Čoralić, a nastala je u sklopu dvaju znanstveno-istraživačkih projekata – »Istarsko društvo XVI. – XIX. stoljeća: povijesne i kulturološke teme« te »Povijest Zapadne Hrvatske: Istra, Kvarnersko primorje, Gorski kotar, Lika«. Podijeljena na tri deset kraćih poglavlja, ova se studija nadovezuje na ranija autorova istraživanja, uklapajući se u primarno područje njegova povjesničarskoga interesa: matične knjige kao zanimljiv i nezaobilazan povijesni izvor koji omogućuje cjelovito praćenje demografskih kretanja u razdoblju najvećih kriza koje su pogađale Pulu 1613. – 1817., kao i postojanje intenzivnih migracijskih veza između austrijskoga i mletačkoga dijela Istre.

U uvodnome dijelu autor navodi područja koja je obuhvaćala Pazinska knežija nakon Tridentske arbitražne odluke iz 1535., među kojima valja izdvojiti dio pod izravnom upravom pazinskoga kneza, potom naselja na liburnijskoj strani Učke, feudalne posjede pićanskoga biskupa,

samostansko dobro Sveti Petar u Šumi, beneficij Gologoricu, kao i odvojene manje gospoštije – Lupoglav, Kožljak, Kršan, Grdoselo i Paz. No, državno-politička granica između austrijske i mletačke Istre nije se poklapala s crkvenom podjelom, stoga su nad teritorijem Pazinske knežije sve do ukidanja Pićanske biskupije 1788. jurisdikciju dijelila četvorica biskupa – pulski, tršćanski, pićanski i porečki.

Istarska talijanska i hrvatska historiografija naglašavaju činjenicu da je u proučenome razdoblju broj umrlih nadvisivao broj rođenih, stoga je opstojnost ovoga najznamenitijeg južnoistarskoga središta ostala neupitnom zahvaljujući upravo imigraciji i useljavanju novoga stanovništva u grad. U tome kontinuiranom procesu značajno mjesto svakako pripada području austrijske Istre, jer je iz njega pristizao velik dio hrvatskoga stanovništva koje se u znatnoj mjeri trajno naselilo u Puli.

U poglavlju o matičnim knjigama općenito autor ističe da su sve do uvođenja popisa stanovništva u vrijeme Napoleona – početkom XIX. stoljeća – matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih te popisi krizmanika predstavljali glavno povijesno vrelo za istraživanje povijesti pojedinih obitelji, ljudske svakodnevice i analizu lokalnih osobitosti, ali i za praćenje migracijskih tijekova. Smještene na prostoru dvaju dominantnih kulturnih krugova – hrvatskoga i talijanskoga – pridošlice su dolazile u interakciju s ostalim etničkim skupinama, a mnoga su istarska prezimena talijanskoga, ali i

francuskoga podrijetla pohrvaćena. Valja pritom naglasiti da se oblik prezimena ne može uvijek sa sigurnošću poistovjetiti s etničkom pripadnošću, ali je svakako pokazateljem provenijencije neke osobe. Iz analize arhivskoga gradiva proizlazi kako se navodila oznaka mjesta odakle doseljenik potječe, uz pripadajući podatak da se ono nalazilo pod austrijskom vlašću. Uz omanja se naselja navodila pripadnost većemu, a u nekim se slučajevima bilježilo i ime lokaliteta s naznakom crkvene jurisdikcije.

Složenost je upisa ovisila o osobi koju je trebalo upisati. U knjigama krštenih i umrlih te u popisima krizmanika upisi su bili kratki i jednostavni, dok se u knjigama vjenčanih mogu pronaći sadržajno bogatiji upisi. Među doseljenicima bilo je i onih koji su u Puli živjeli dugo, a zabilježeni su i primjeri višestrukih migracija, osobito u prvoj polovini XVIII. stoljeća, koji svjedoče o intenzivnim kontaktima duž sjevernoga Jadrana.

U maticama nalazimo podatke o raznim društvenim slojevima – o kućnoj posluzi, crkvenome osoblju, a navlastito o obrtnicima i vršiteljima nekih ostalih zanimanja. Naime, potonji se spominju prilikom sklapanja braka, krštenja ili krizmanja djeteta, a nerijetko su umirali u Puli i ondje bili pokopani. Pojačan je dolazak obrtnikâ bio povezan s odlukom mletačke vlade o izgradnji obrambene utvrde na otočiću sv. Andriji i na najvažnijim strateškim pozicijama u gradu. Unatoč neuspjehu spomenutih nastojanja, mnogi su pripadnici ovih zanimanja u Puli proveli čitav život, a pritom treba primijetiti kako je u gradu uvijek postojala vrlo naglašena fluktuacija ljudi.

Kada su se u XV. stoljeću istarski gradovi uklopili u sustav Mletačke Republike, došlo je do značajne promjene u razvoju njihovih društava. Kao sastavni dijelovi mletačkoga prekomorskog posjeda, pojedina središta nisu imala posebnu upravnu organizaciju, već su za primjenu mletačkih zakona na njihovu području bili zaduženi posebni činovnici (rektori) poslani iz prijestolnice. Njihova je osnovna zadaća bila obavješćivanje Senata o stanju na pojedinim područjima. Budući da su Pulom upravljali knezovi-providuri, na dvoru se okupljao vrlo velik broj činovnika. Iz bogatoga gradiva pulskih matičnih knjiga možemo saznati njihova imena, mjesto dolaska, zanimanje ili dob, a s time se u vezi s područja austrijske Istre spominju sindici – činovnici s jednogodišnjim mandatom, koji su se brinuli o poštivanju propisâ i opskrbi fontika, kao i o crkvenim i općim interesima.

Autor nadalje iznosi podatke o vojnicima i vojnome osoblju koje je u kriznim trenucima pristizalo s austrijskoga dijela Istre. S obzirom na to da je Pula bila prometno sjecište na mletačkome putu prema Levantu, njezina je strateška važnost osobito dolazila do izražaja tijekom Tridesetogodišnjega rata (1618. – 1648.) i Rata za španjolsko nasljeđe (1700. – 1714.). U navedenom su se razdoblju brojni vojnici nalazili u providurovoj pratnji, a često su, između ostaloga, obavljali i dužnost providurovih čuvara.

Populacijska je kriza pretvorila Pulu u utočište *novoga stanovništva*. Naime, državna je vlast poticala doseljavanje nastojeći revitalizirati istarski zemljišni posjed, stoga je došljacima davala neobrađeno

zemljište uz oslobađanje od poreznih i radnih obveza. Oni koji su živjeli u Istri duže od dvadeset godina gubili su status *novih stanovnika* postavši starosjediteljima. Spomenuta se kategorija doseljenika spominje u obrađenim maticama umrlih, u kojima su pojedinačni slučajevi vezani uz Pićan.

Osim demografskih, obrađeni su i različiti aspekti društvene i obiteljske povijesti. Među takvim se osobitostima nalazi i način sklapanja braka, pri čemu nije naodmet naglasiti kako je brak »na istarski način« predstavljao važan doprinos etničkoj asimilaciji hrvatskih doseljenika i prihvaćanju lokalnih kulturnih običaja. Autor je uspješno dokazao da matične knjige ne obiluju samo suhoparnim podacima o krštenima, vjenčanima i umrlima, već donose i niz detalja o složenim sudbinama malih ljudi. Zanimljivošću pozornost privlače kurioziteti poput »vjenčanja na stanciji«, »krvnoga srodstva između muža i žene«, »kasnijega porođaja«, »iznenadne smrti«, »smrti od gladi«, koji otkrivaju naličje tajnovite svakodnevice.

Na temelju matica krštenih i umrlih u studiji se razmatra i pojava nezakonite djece. Objasnivši da se, kao i danas, nezakonitim djetetom smatralo ono koje je bilo rođeno izvan braka – pa se ime oca najčešće nije navodilo – autor ističe kako je učestalost spomenute pojave u Puli bila najveća u prvoj polovini XVIII. stoljeća, kada je iznosila i do 30%. U izvorima su se takva djeca označavala izričajima *di padre incognito, di fornicatione, ex adulterio, di congiunzione illecita* i sl.

Budući da je vjerodostojnost matica umnogome ovisila o revnosti samoga

župnika, u knjigama umrlih se, primjerice, razmjerno često navodila samo približna dob pokojnika. Od ukupno 162 umrle osobe – doseljene iz austrijske Istre – dob je navedena u 134 slučaja. Smrtnost je male djece uvelike smanjivala prosječnu dob umrlih osoba, no valja naglasiti da su među potonjima zabilježena i tri slučaja smrti u vrlo dubokoj starosti, od kojih je jedan u dobi od čak 100 godina. Zbog slabo razvijene medicine najčešće su se kao uzrok smrti upisivali samo simptomi pojedinih bolesti. Među zanimljivim se zapisima ističe primjer odlaska na vječni počinak pod neobičnim okolnostima, kao i smrtni slučajevi u gradskome hospitalu, gdje su život završavali pripadnici marginalnoga društvenog sloja. Osobe koje nisu mogle podmiriti troškove pogreba pokapale su se besplatno, a označavale su se izričajima *per carità, per gratia*.

Podaci iz matičnih knjiga upotpunjuju dosadašnja saznanja o raširenosti fenomena ubojstava. Sastavnim su dijelom zapisâ o ukopima umrlih bili podaci o načinu završetka života, a posebno su se bilježili slučajevi nasilne smrti, nerijetko popraćeni detaljnim opisom načina njihova izvršenja. Na pulskome su području dokumentirana ubojstva tridesetero osoba, među kojima se dva slučaja vezuju uz doseljenike iz austrijske Istre.

Iscrpno opisavši podatke iz analiziranih izvora, autor naposljetku izvodi zaključak da od ukupnoga broja pridošlica matice bilježe 165 prezimena, pri čemu je 78% hrvatskoga, a 20% talijanskoga podrijetla. Najviše je doseljenika bilo iz Žminja, Pićna i Gračišća, stoga se može zaključiti kako nam migracijski smjerovi

uvelike otkrivaju širinu komunikacije između dvaju područja te svjedoče o privlačnosti života u dinamičnome južnom dijelu Istarskoga poluotoka.

Monografsko djelo *Migracije prema Puli* – pisano iz pera vrsnoga proučavatelja društvenih, demografskih, etničkih, a napose migracijskih i kolonizacijskih prilika na istarskome i kvarnerskome prostoru – te zasnovano na bogatoj arhivskoj građi i dosadašnjim spoznajama regionalne historiografije, nesumnjivo je impresivna edicija. Autor nije posvetio pozornost samo velikim temama, već prodiere i u najtamnije zakutke sasvim običnoga istarskog čovjeka, iznoseći na vidjelo obilje potankosti o svim društvenim slojevima. Tekst je popratio izuzetno bogatim slikovnim priložima, pomno odabranim faksimilima i tabličnim prikazima, donoseći pri samome kraju cjelovit popis doseljenika, što će svakomu čitatelju olakšati snalaženje u poglavljima. Iz priloženoga je posve jasno kako je vrlo detaljno i jezgrovito iznesena analiza raznolikih sastavnica migracijskoga kretanja, zbog čega ova studija predstavlja ne samo izniman doprinos, već i dodatan poticaj i znanstvenoj i kulturnoj javnosti za daljnja i dublja istraživanja neiscrpane riznice poluotočne prošlosti.

Samanta Paronić

Phyllis Goldstein, *A Convenient Hatred: The History Of Antisemitism*, Brookline MA: Facing History and Ourselves, 2012., 405 str.

Facing History and Ourselves, neprofitna međunarodna organizacija izdala je

knjigu Phyllis Goldstein *A Convenient Hatred: The History Of Antisemitism*. Goldstein je magistrirala na Harvardu, polje obrazovanje. Radila je kao nastavnica, a trenutno je zaposlena kao viša urednica u istoj organizaciji kojoj je cilj suprotstavljanje antisemitizmu, rasizmu i drugim oblicima netrpeljivosti kroz obrazovanje, prvenstveno edukacijom nastavnika. Knjiga se zato može smatrati i priručnikom za nastavnike koji se bave ovom temom. Misija organizacije je kroz paradigmatiku antisemitizma i holokausta progovarati o moralnim pitanjima današnjice; pitanjima mržnje koja je ljudska osobina, ali i pitanjima prirode čovjeka.

P. Goldstein napisala je opsežno djelo koje je kronološki podijelila u šesnaest manjih poglavlja („Beginnings 586BCE-135“; „Separation: Synagogue and Church, Jew and Christian 29-414“; „Conquests and Consequences 395-750“; „Holy Wars and Antisemitism 700s-1300“; „The Power of a Lie 1144-1300“; „Refugees from Intolerance 1347-1492“; „In Search of Toleration 1500-1635“; „Safe Havens?: Poland and the Reaction 1600s-1848“; „Antisemitism in an Age of Nationalism 1840-1878“; „Antisemitism in France and Russia: ‘The Snake ... Crept out of the Marshes 1880-1905“; „Lies, Stereotypes and Antisemitism in an Age of War and Revolution 1914-1920s“; „In the Face of Genocide 1918-1945“; „Antisemitism after the Holocaust 1945-1979“; „Antisemitism and the Cold War 1945-2000“; „Antisemitism Today: A Convenient Hatred“). U knjizi kroz povijest Židova govori i o povijesti

antisemitizma. Autori dva predgovora su sir Harold Evans i Leonard Stern, a autorica je napisala uvod. Na kraju knjige se nalaze bibliografija i indeks pojmova i imena.

Polazište u istraživanju povijesti antisemitizma koje se proteže kroz cijelu knjigu, a što i sama autorica u uvodu navodi, je misao rabina Abrahama Joshue Heschela kako holokaust nije započeo izgradnjom krematorija i kako Hitler vlast nije preuzeo nasilno već je sve započelo ružnim riječima, klevetama, i propagandom (str. 2). Antisemitizam autorica definira kao mržnju prema Židovima samo zato što su Židovi, zbog čega ih se promatra kao druge i drugačije pa se prema njima djeluje kroz predrasude i stereotipe i diskriminira ih se.

Značenje ove knjige, kada govorimo o njezinoj upotrebljivosti u nastavi povijesti, demokratskog građanstva, vjeronauka, etike i sl., nije samo u tome što nudi niz najrazličitijih izvora, što se bavi prošlošću Židova i antisemitizma već što kroz niz primjera govori o važnosti i odgovornosti svakog pojedinca za život zajednice u cjelini i što dovodi u pitanje zajednice koje počivaju na konceptu „mi“ i „oni“ postavljajući pitanje tko su/smo to „mi“.

Autorica antisemitizam uzima kao paradigmu za mržnju općenito, ali ne smatra da je sve negativno što se dogodilo i događa Židovima antisemitizam. Knjigu započinje s važnošću riječi koje se koriste u javnoj komunikaciji, a koje dehumaniziraju i ponižavaju Židove, te da su takva komunikacija i svijest da su Židovi drugačiji s vremenom postali sastavni dio kulture i to osobito zapadne.

Najranije razdoblje povijesti Židova autorica objašnjava kroz dugotrajan proces odvajanja Židova i kršćana, a kao ključne događaje navodi 80. godinu kada su rabini donijeli odluku da je Isus bio heretik, te 167. godinu kada je u Uskrsnoj homiliji Meliton rekao da su Židovi razapeli Isusa. Cilj mu nije bio izazvati nasilje prema Židovima već naglasiti razliku između Židova i kršćana. Posebno značenje autorica daje Milanskom ediktu. Označava ga kao početak diskriminacije Židova s ciljem sprječavanja prelazaka s kršćanstva na židovstvo i prekidanja obiteljskih veza koje su između kršćana i Židova još uvijek bile čvrste. Na Nicejskom saboru došlo je do daljnjeg razdvajanja: kršćani štiju samo nedjelju, a ne kao do tada i šabat i nedjelju, a odvaja se i Pesah od Uskrsa. Kršćani su Židovima za grijeh uzimali to što nisu prešli na kršćanstvo. Takva razdvajanja kojima je cilj bio naglasiti razliku radili su i Židovi. Odvajanje se događa s obje strane, jer niti rabini nisu željeli da kršćani i dalje dolaze u sinagoge i svojim stavovima im stvaraju probleme, kao što niti kršćani nisu željeli dolaziti u sinagoge koje Isusa tretiraju kao hereatika. Autorica to naziva antagonizmom. Bez obzira na ove podjele vladari i dalje Židovima daju privilegije pa su tako za vrijeme cara Konstantina rabini bili izjednačeni s kršćanskim svećenicima. Posebno mjesto autorica daje svetom Ivanu Zlatoustom koji se istakao govornikom protiv bogatstva i arogancije, a koji je napao kršćane koji su i dalje posjećivali sinagoge u vrijeme židovskih praznika, nazivajući sinagoge mjestima vraga, srama i gluposti, sazivom kriminalaca i

ubojica Krista. Autorica smatra da je to početak antisemitizma.

Opisujući rani islam autorica navodi na zaključak da se islamski antisemitizam javlja relativno kasno. Pojavom Muhameda mijenja se položaj Židova koji su živjeli u Medini. Očekivalo se da će prelazak na islam biti značajan, no to se nije dogodilo. Židovi su bili saveznici Muhameda i u tom slučaju su imali zaštitu, ali sami nisu smjeli sklapati savezništva dok su muslimani to mogli. Židovska plemena su bila razjedinjena i nisu se međusobno pomagala. Židovi i kršćani su tretirani kao dimi, ljudi koji pripadaju religijama koje se toleriraju. Dimi su morali obećati da neće skrivati špijune u svojim crkvama i hramovima, neće zatvarati vrata, jahati na sedlu, nositi oružje, jako zvoniti za molitvu, glasno se moliti u blizini muslimana, izlagati križeve i knjige, kao niti graditi kuće veće od muslimanskih, ali da će ugošćivati muslimane i nositi odjeću koja ih razlikuje od muslimana, te da će plaćati posebne poreze, npr. porez za svaku mušku osobu stariju od 15 godina.

Kako bi ilustrirala situaciju u Europi autorica uspoređuje dvije slike; vrijeme tijekom 14. i 15. stoljeća kada je harala kuga, koja je jednako prijetila svima bez obzira na bogatstvo i vjeru u arapskom Damasku i situaciju u Europi. Stanovnici Damaska neovisno o vjeri, muslimani, židovi i kršćani, okupili su se u zajedničkoj molitvi za spas od kuge. U Europi je bilo drugačije. Židovi su bili optuživani da truju bunare zbog čega su bili napadani, a neki su i ubijeni. Papa Klement VI. kako bi to spriječio izdao je bulu u kojoj je objasnio da jednako stradavaju

ljudi svih vjera. Jacob von Königshofen, svećenik i povjesničar, napade na Židove objašnjava novcem. Smatra da su feudalski i obrtnici koji su Židovima dugovali novac u tim optužbama vidjeli svoju priliku da se oslobode duga. Nepravda prema Židovima autorica objašnjava navodeći razloge zbog kojih su Židovi morali zaračunavati kamatu: morali su od nečega živjeti, preuzimali su rizik u teškim vremenima gladi i slabog uroda, morali su plaćati veće poreze od drugih građana, vladari su imali pravo Židovima kao svojim podanicima oduzeti svu imovinu, a time i dugove tako da su dužnici dugove vraćali vladarima, a česti su bili i slučajevi da su vladari opraštali dugove dužnicima i da su Židovi time ostajali bez ikakvih prihoda. U islamskoj Španjolskoj nasilno prelaženje na islam je bilo zabranjeno. No, obitelj Moše Majmonida, židovskog liječnika i filozofa, vođe Židova u Kairu morala je prijeći na islam, jer je uvjet bio ili prijeći na islam ili napustiti Španjolsku. Takav model pritiska kasnije je preuzela španjolska inkvizicija. Majmonida, kada se želio vratiti židovstvu, iz Španjolske tjeraju radikalni islamisti. U 15. stoljeću u Španjolskoj se javljaju začeci antisemitizma i rasizma. Židovi su se pokrštavali, ali i pokršteni Židovi (konversos) su Židovi, jer ih se nije tretiralo po krštenju već po čistoći krvi, prema čemu oni nikada nisu mogli biti pravi kršćani. U početku se ovakvom stavu katolička crkva protivila.

Autorica smatra da vrijeme društvenih kriza i nereda pojačava antisemitizam, ali isto tako i da nestaje kada problemi nestanu. Smatra to univerzalno točnim, a upravo je takvo bilo razdoblje

15., 16. i 17. stoljeća za Židove. Prema riječima autorice, vidljivo je to po zločinima iz mržnje, jer se ljutnja okreće prema drugoj grupi, a Židovi su bili laka meta. Primjerice, s protestantizmom i Marthinom Lutherom mislilo se da dolazi bolje razdoblje za Židove, no s vremenom postaje jasno da je cilj Židove pokrstiti. Osnovna razlika je bila u tome da M. Luther ne okrivljuje isključivo Židove za smrt Isusa, nego uvodi osjećaj odgovornosti svih ljudi za ono što se dogodilo Isusu. Iako je Marthin Luter u početku odbijao točnost optužbi da se Židovi koriste ritualnim ubojstvima kršćana kako bi se dočepali njihove krvi kada je vidio da se Židovi ne pokršćavaju smatrao ih je nepoželjnima pa je čak ustvrdio da su optužbe o ritualnim ubojstvima možda i točne.

P. Goldstein naglašava da je na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće u Francuskoj i Velikoj Britaniji antisemitizam bio dio kulture. Naime, Židovi su već ranije bili protjerani. U Veliku Britaniju ponovno se doseljavaju iz Španjolske kao izbjeglice-katolici pred Osmanlijama, žive u gradovima, najviše u Londonu. Glavni rabin Amsterdama tražio je Olivera Cromwella pravo da se Židovi ponovno nasele. Cromwell, misleći da će tako Engleska gospodarski prosperirati kao što je Nizozemska prosperirala, podržava njihovo naseljavanje, no pravni stručnjaci i vjerski poglavari to odbijaju iako su priznali da zakonske zabrane nema. Židovi se više ne izjašnjavaju kao katolici, počinju kupovati zemlju, grade sinagoge, groblja, ali u momentu kada postaju vidljivi u javnosti, javlja se antisemitizam. Obnovom monarhije

politika prema Židovima je ostala ista, Židovi su bili u podređenom položaju u odnosu na anglikance, ali tako je bilo i s katolicima i s protestantima. Ipak, zahvaljujući poštovanju zakona događaju se značajne promjene: Židovi su dobili pravo svjedočiti na sudu jer se zakletva više nije dopuštala samo na Bibliji već i na Hebrejskim spisima, ali Židovi i dalje nisu mogli biti građani, jer se polagala kršćanska zakletva lojalnosti. Tom pravu za Židove suprotstavljali su se oni koji su Židove smatrali profesionalnom konkurencijom. Zbog toga ponovno oživljavaju neki stari mitovi o Židovima: trovanje bunara, izvora, ubijanje djece itd. Bez obzira na sve to, položaj Židova u Engleskoj bio je bolji nego bilo gdje u Europi u to doba. Francuska revolucija 1789. s Deklaracijom o pravima čovjeka i građanina uzburkala je društvo postavljanjem pitanja trebaju li Židovi imati prava koja je protestantima dao kralj Luj XVI.? Predloženo je da se individualna građanska prava trebaju dati Židovima, ali da im se kao narodu ne smije dati ništa, jer da narod unutar naroda nije moguć. Postavljalo se i pitanje jesu li Židovi sposobni za asimilaciju? Kako su dobili individualna građanska prava od Židova se očekivalo da se, sada, nakon što im je bilo dopušteno uključivanje i u druge poslove, osim u posuđivanje novca, odreknu te svoje djelatnosti. Kako Židovi nisu imali razloga napustiti posao koji im dobro ide i koji dobro rade kršćani su to protumačili kao nemogućnost Židova da se uključe u francusku naciju, a poslove kojima su se Židovi bavili smatrali su nezakonitima iako to nisu bili. Razmišljanja o nacionalnoj pripadnosti

javlja se i u Njemačkoj, te se razvijaju rasprave tko može biti pravi Nijemac (1819.). Ova rasprava koju su poticali profesori na sveučilištima dovela je do napada na Židove, njihovu imovinu i sinagoge. Kako su napadi počeli tako su i završili, dijelom i zahvaljujući istaknutim kršćanskim pojedincima koji su podržali Židove u vrijeme napada. Iako su napadi nestali nije nestalo i razmišljanje da su Židovi posebna rasa koja se ne može asimilirati, te da to nije moguće niti pokrštaivanjem, niti sudjelovanjem na njemačkoj strani u ratu (bolničarke, odlikovani vojnici). Takav je bio slučaj i s pjesnikom Heinrichom Heineom koji nije uspio u svojoj nakani da bude i Nijemac i Židov iako je napisao neke od najljepših njemačkih pjesama koje je Wagner uglazbio. Slično je bilo i s Gabrielom Reisserom, doktorom pravnih znanosti koji se nigdje nije mogao zaposliti kao pravnik. U vrijeme revolucija 1848. Reisser se uključio u pokret i postao prvi Židov koji je ušao u parlament u Frankfurtu čime je pomogao da se ozakoni da svaki Nijemac ima pravo na slobodu savjesti i vjeroispovijesti. Bez obzira na te pozitivne promjene mnoge su optužbe i dalje ostale, npr. da su Židovi druga rasa nesposobna da se inkorporira u većinski narod, neprijateljska nacija u naciji koja je teško zavrjeđivala poštovanje i povjerenje, čija je lojalnost bila stalno u pitanju.

Nakon I. svjetskog rata, *Protokoli sionskih mudraca*, krivotvorina nastala u ruskoj tajnoj policiji, kako bi zaustavila promjene koje su se trebale dogoditi u Carstvu, zaživjela je kao istina i doživjela brojne prijevode i izdanja u zemljama

Zapadne Europe i u SAD-u gdje je najveći podržavatelj *Protokola* i širitelj antisemitizma bio Henry Ford. Još jednom autorica navodi da su Židovima u obrani njihovih prava pomogli nežidovi zajedničkom akcijom i traženjem da se optužbe tiskane i promovirane u pamfletima zabrane kao neistina. Objašnjava apsurd optužbi protiv Židova prema kojima su Židovi istovremeno optuživani i za komunizam i za kapitalizam, za siromaštvo i bogatstvo, neobrazovanost i obrazovanost. Na taj način govori i o činjenici da su tvrdnje Židova kako su *Protokoli* krivotvorina koji niti ruski car nije priznavao, ljudi onog vremena uzimali kao dokaz da su *Protokoli* autentičan dokument.

Objašnjavajući holokaust i odgovornost katoličke crkve za antisemitizam, autorica ne smatra da je katolička crkva dovela Hitlera na vlast, a dogovor potpisan 1933. s Hitlerom o zaštiti sloboda i prava katolika u Njemačkoj tretira isključivo kao zaštitu katolika kao što su i drugi štitili svoje narode od Hitlera. To ne smatra diskriminacijom Židova, ali smatra da je Hitler koristio postojeću demonizaciju Židova. Ipak, autorica naglašava da papa Pio XI snosi odgovornost jer nije odgovorio na pismo pokrštene Židovke, časne sestre i istaknute katoličke edukatorice Edith Stein u kojem ona traži da Crkva podigne glas i zaustavi zlorabljenje Kristovog imena i zločine. Na pismo nije reagirao niti njegov nasljednik Pio XII. Holokaust, smatra autorica, je bio i produkt konferencije u Evianu kada zemlje nisu dopustile imigraciju Židova. SAD je također uveo takvu zabranu. Zbog svega toga naglašava svu težinu

položaja u kojem su se našli ljudi koji su spašavali Židove. Oni su time ugrožavali vlastite živote i živote svoje djece. Mnogi spasitelji Židova tijekom holokausta su bili antisemiti, no smatrali su da nitko nema pravo ubiti drugog čovjeka.

Objašnjavajući antisemitizam danas autorica ga ne veže uz holokaust, već uz ranija razdoblja, uz cionizam i odnose i sukobe Arapa i Židova vezane uz zemlju. Te sukobe ne smatra antisemitizmom već delegitimiranjem države Izrael i antiizraelskim stavom. Problematičnim smatra praksu da se vrlo često neslaganje s politikom države Izrael i/ili cionistima prenosi na sve Židove svugdje u svijetu. U tom smislu govori i o suvremenim poricateljima holokausta koji o holokaustu govore kao o izmišljotini i propagandi Židova koji kontroliraju svjetske medije i ekonomiju.

Autorica vrlo uspješno kroz knjigu objašnjava tezu o važnosti izgovorenih riječi jer one imaju moć, o važnosti suočavanja s vlastitom prošlošću kako Židova tako i nežidova, te o važnosti dijaloga i upoznavanja prošlosti i tradicija vlastitog naroda, ali i drugih naroda kako bi se te razlike razumjele i kako se ne bi koristile za daljnja razdvajanja na „mi“ i „oni“. Autorica ovakvom koncepcijom knjige zaključuje kako je demokracija proces, a s generacijama je vidljiv napredak u pitanju položaja i tretmana Židova.

Knjiga Phyllis Goldstein, *A Convenient Hatred: The History Of Antisemitism*, može se koristiti u nastavi na način da se pojedini dijelovi, osobito izvori koje autorica koristi, prezentiraju učenicima uklapanjem u postojeći plan i program/ kurikulum, npr. povijest

križarskih ratova, kritičko razmatranje optužbi protiv Židova za ritualna ubojstva, razmatranja kako se postaje članom zajednice, kakav je bio odnos prema manjinama kroz povijest, a kakav danas, te zašto su manjine ranjive. Nedostatak je izvora koji govore o životnim prilikama i iskustvima tzv. „običnih“ Židova koji se nisu bavili trgovinom, bankarstvom i drugim unosnijim zanimanjima te koji time izlaze iz okvira stereotipa o Židovima. Knjigu mogu koristiti svi zainteresirani da nešto nauče o jednoj važnoj povijesnoj i ljudskopravaškoj temi.

Dijana Dijanić

Tomislav Aralica, Robert Čopec, Marko Jeras, Zdenko Kinjerovac, Tomislav Haraminčić, *Sto godina ratnog zrakoplovstva u Hrvatskoj, Zagreb: Despot infinitus d.o.o., 2012., 413 str.*

Ratno zrakoplovstvo, iako najmlađa grana oružanih snaga, zbog svog dinamičnog razvoja i velike uloge u sukobima od početka 20. stoljeća do danas, sigurno je najzanimljiviji dio vojne sile, kako stručnjacima, tako i široj publici. Svi državni sustavi u čijem je sastavu bilo i područje današnje Hrvatske imali su u sastavu svojih oružanih snaga i zrakoplovstvo, u kojem su značajnu ulogu odigrali pojedinci sa hrvatskog prostora. O ovom zanimljivom, ali široj javnosti malo poznatom dijelu hrvatske vojne povijesti govori knjiga *Sto godina ratnog zrakoplovstva u Hrvatskoj*.

Od 15. prosinca 2009. do 15. siječnja 2010. u prostorijama Tehničkog muzeja u Zagrebu održana je izložba *Stoljeće ratnog*

zrakoplovstva u Hrvatskoj, u organizaciji Vojnog muzeja Ministarstva obrane RH. Autori izložbe Tomislav Aralica, Robert Čopec, Marko Jeras, Zdenko Kinjerovac, Tomislav Haraminčić, zaljubljenici u zrakoplovstvo, kroz izložbu fotografija popraćenih tekstom, predstavili su razvoj ratnih zrakoplovstava država u čijem je sastavu bila Hrvatska. Bilo je predviđeno i tiskanje kataloga izložbe u kojem bi svaki od autora napisao tekst za pojedino razdoblje, no od toga se odustalo zbog nedostatka sredstava. U međuvremenu tekstualni dio je proširen, te je u suradnji sa izdavačkom kućom „Despot infinitus“ izdana knjiga *Sto godina ratnog zrakoplovstva u Hrvatskoj*.

Kronološka odrednica od 100 godina je, kako i sami autori navode u uvodu knjige postavljena okvirno, jer povijest zrakoplovstva na našim područjima seže pred kraj 19. stoljeća. Kao poveznicu sa 1912. g. uzeto je stupanje na dužnost zapovjednika ratnog zrakoplovstva Austro-Ugarske Emila Uzelca, te otvaranje pomorske zrakoplovne baze pokraj Pule. Knjiga je podijeljena na osam velikih poglavlja, od Austro-Ugarske do Republike Hrvatske. Jedino se poglavlje „Hrvatska zrakoplovna legija na istočnom bojištu“ ne odnosi na državu u čijem smo sastavu bili, ali je uvršteno zbog visoke borbene vrijednosti koju su te jedinice pokazale. Posebno je izdvojeno i poglavlje o mornaričkom zrakoplovstvu Kraljevine SHS /Jugoslavije, zbog količine materijala.

Iako autori imaju različit pristup prikazivanju tema, u svim tekstovima prikazani su osnovni elementi ratnog zrakoplovstva: oprema, ljudstvo i ustroj. Prikaz ratnog zrakoplovstva mora imati

naglasak na tehničkoj strani, tj. vrstama zrakoplova, njihovoj opremi i naoružanju, te označavanju, što je primjetno u svim poglavljima. Ovaj dio će najviše zanimati zaljubljenike u zrakoplovnu tehniku. No, opis opreme je zasićen tehničkim izrazima, te može biti težak za čitanje osobama koje se prvi put susreću s tematikom. Slijede opisi ustroja zrakoplovstva i promjene ustroja u razdobljima, ovisno o političkim uvjetima ili pripremama i sudjelovanju u ratu. Velika pozornost posvećena je najznačajnijim osobama u pojedinom razdoblju, od zapovjednika postrojbi, konstruktora do pilota. Autori su se dotakli i političke situacije, koja je u većini slučajeva namećala nabavu opreme iz stranih izvora ili omogućila domaću proizvodnju.

Prvo poglavlje „Ratno zrakoplovstvo Austro Ugarske 1890. – 1918.“ (autori teksta Tomislav Aralica i Robert Čopec) počinje prikazom začetaka ratnog zrakoplovstva Austro-Ugarske, od upotrebe izviđačkih balona do uvođenja prvih zrakoplova težih od zraka. Slijedi dio o ulozi austrougarskog zrakoplovstva u Prvom svjetskom ratu, gdje su detaljno opisan svi korišteni zrakoplovi, njihova namjena i označavanje. Dio teksta je posvećen Emilu Uzelcu, zapovjedniku austrougarskog zrakoplovstva od 1912., te ostalim značajnim zrakoplovcima. U dijelu o mornaričkom zrakoplovstvu Austro-Ugarske (K. u. K. Seeflugesen) autori govore o djelovanju ovih postrojbi, poznatih po prvim uspješnim napadima na brodove. Područje Hrvatske je u ovom segmentu odigralo značajnu ulogu zbog hidro-zrakoplovnih baza smještenih na obali.

Drugo poglavlje „Ratno zrakoplovstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije 1918. – 1941.“ (autor Robert Čopec) govori o nastajanju ratnog zrakoplovstva nove države, tj. o spajanju zrakoplovstva Narodnog vijeća SHS i jedinica Srpske avijatike (pod francuskim zapovjedništvom, utemeljena na Solunskom frontu) u zrakoplovstvo Kraljevine SHS. Slijedi razdoblje do 1929., obilježeno postupnim jačanjem zrakoplovstva, te pokretanjem domaće i licencirane proizvodnje, u čemu veliku ulogu imaju zrakoplovni konstruktori Rudolf Fizir i Josip Mickl. Velik utjecaj na opremanje su imali i strani lobiji, prvenstveno Francuzi, preko kojih se nabavljala većina opreme, često upitne kvalitete. Kroz nabavu zrakoplovne opreme može se pratiti vanjska politika Kraljevine SHS / Jugoslavije. Tako već početkom 30-tih godina slabi utjecaj Francuza, a oprema se nabavlja iz Njemačke, Velike Britanije, Čehoslovačke i Kraljevine Italije, uz daljnje jačanje domaće proizvodnje. Zrakoplovstvo jača pred početak rata nabavom suvremenih lovačkih zrakoplova Hawker Hurricane i Messerschmitt 109 E, te bombardera Savoia Marchetti SM. 79 I Dornier Do 17. Poglavlje završava opisom uloge zrakoplovstva u Travanjskom ratu i kratkom analizom neuspjeha tog najsuvremenijeg segmenta vojne sile Kraljevine Jugoslavije.

Poglavlje „Mornaričko zrakoplovstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije 1918. – 1941“ (autor Robert Čopec), zbog količine materijala izdvojeno je kao posebno. Nakon završetka Prvog svjetskog rata, većina opreme mornaričkog zrakoplovstva

Austro-Ugarske prelazi u ruke snaga Države SHS, kasnije nazvane Pomorsko vazduhoplovstvo. Autor dalje govori o modernizaciji i popunjavanju zrakoplovima, po modelu sličnom ratnom zrakoplovstvu Kraljevine SHS / Jugoslavije, tj. nabavkom iz stranih izvora ili domaćom proizvodnjom. Poglavlje završava prikazom uloge Pomorskog vazduhoplovstva u Travanjskom ratu. Tekstovi o zrakoplovstvima Austro-Ugarske i Kraljevine SHS / Jugoslavije su najopširniji u knjizi te donose veliku količinu tehničkih podataka o ovim početnim razdobljima zrakoplovstva na području Hrvatske.

Slijedi dio posvećen razdoblju Drugog svjetskog rata. „Ratno zrakoplovstvo Nezavisne države Hrvatske 1941. – 1945.“ (autor Tomislav Aralica). Jedan dio časnika i ostalog osoblja iz zrakoplovstva Kraljevine Jugoslavije prelazi u zračne snage NDH. U početku i veći dio zrakoplova potječe od zrakoplovstva Kraljevine Jugoslavije. Tekst prati daljnji razvoj zrakoplovstva tokom rata kroz nabavu opreme (njemački lovci Me 109), ulogu u borbama s partizanima, preustroje i slično. Ovo je najkraći tekst u knjizi, te nije odvojen u posebna poglavlja, što donekle otežava praćenje teksta.

Isti autor potpisuje poglavlje „Ratno zrakoplovstvo partizanske vojske KPH i KPJ 1942. – 1945.“ Priču o partizanskom zrakoplovstvu prati kroz tri glavna izvora preko kojih su partizani dolazili do zrakoplova. Prvi izvor čine prebjeci iz snaga NDH, koji partizanima donose pretežno starije tipove zrakoplova. Ovi zrakoplovi su pretežno korišteni do prve veće havarije, ili nestanka zrakoplovnog materijala. U suradnji sa Britancima obučene su i

opremljene u Libiji dvije eskadrile, 351. i 352. Jugoslav squadron Royal Air Force, naoružane britanskim lovcima Spitfire i Hurricane, koje imaju značajnu ulogu na jugoslavenskom ratištu od 1944. godine, mahom u pružanju podrške kopnenim snagama. Krajem 1944. godine Sovjeti predaju 2 zrakoplovne divizije na korištenje partizanima, tzv. grupu Vitruk, čime partizani jačaju svoje zrakoplovne snage s velikim brojem ruskih zrakoplova IL 2 Šturmovik te različite inačice lovca Jak. Dio teksta je posvećen i različitim manjim jedinicama, poput Eskadrile za vezu Vrhovnog štaba ili Eskadrile V. krajiškog korpusa.

„Hrvatska zrakoplovna legija na Istočnom frontu“ (autor Marko Jeras) donosi priču o borbeno najučinkovitijoj zrakoplovnoj jedinici vezanoj za hrvatsku vojnu povijest. Na poziv poglavnika Ante Pavelića za formiranje dobrovoljačkih postrojbi za borbu protiv SSSR-a, formirane su četvrta (lovačka) i peta (bombarderska) zrakoplovna skupina. Opisana je obuka i borbeni put ovih postrojbi do raspuštanja 1944. Lovačka skupina djeluje na južnom dijelu bojišta kod Krimskog poluotoka i Sevastopolja, a bombarderska na moskovskom i lenjingradskom bojištu. Hrvatski piloti lovci imali su preko 5000 borbenih letova, a titulu zračnog asa zaslužilo je 15 pilota od kojih su najuspješniji satnik Mato Dukovac (44 pobjede) i satnik Cvitan Galić (38 pobjeda).

„Jugoslavensko ratno zrakoplovstvo 1945. – 1991.“ (autor Zdenko Kinjerovac) govori o stanju u zrakoplovstvu JA / JNA od kraja 2. svjetskog rata do početka Domovinskog rata.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata zrakoplovstvo ovisi o sovjetskoj opremi. Rezolucija Informbiroa 1948. donosi velike probleme za ovaj rod oružanih snaga, te se traže načini kako doći do novih zrakoplova. Domaća industrija isporučuje trenajne zrakoplove. Poboljšanjem odnosa sa SAD-om i Velikom Britanijom, ostvarena je nabava zapadnih klipnih zrakoplova (Mosquito Mk 6, P-47 Thunderbolt) i prvih mlaznih zrakoplova (Thunderjet F-84, Sabre F-86, T-33). Nakon Staljinove smrti zatopljavaju odnosi sa SSSR-om koji je od 1962. izvor lovačkih zrakoplova, prvenstveno raznih verzija MIG-a 21. Sredinom šezdesetih godina jača domaća industrija, koja isporučuje školske zrakoplove Galeb G-2 i jurišnu verziju Jastreb J-21. Sredinom osamdesetih zrakoplovne eskadrile popunjavaju domaći zrakoplovi Orao J-22 i Supergaleb G-4. Poglavlje završava prikazom posljednje razvojne faze JRZ, u kojoj je najznačajniji događaj nabava sovjetskih lovaca MIG 29 pred početak rata.

Poglavlje „Hrvatsko ratno zrakoplovstvo 1991. – 2009.“ (autor Tomislav Haraminčić) počinje prikazom teškog stanja u kojem se Hrvatska našla početkom Domovinskog rata. Jedine zračne snage na raspolaganju novoj hrvatskoj vlasti bili su helikopteri MUP-a. Ubrzo dolazi do ustrojavanja zrakoplovnih postrojbi opremljenih sportskim i poljoprivrednim zrakoplovima, te prenamjene istih za izvršenje borbenih zadataka. Autor također opisuje prelet pilota Rudolfa Perešina zrakoplovom MIG 21 u Klagenfurt u Austriji. Prvi borbeni zrakoplovi MIG 21 nabavljeni su nakon

preleta hrvatskih pilota Borovića, Selaka i Ivandića iz JNA. Da bi se zadovoljile potrebe za modernim borbenim zrakoplovima, a zbog embarga na uvoz oružja, većina opreme je nabavljena na crnom tržištu. Opisana su djelovanja i gubitci zrakoplova u borbenim akcijama te uloga Hrvatskog ratnog zrakoplovstva pri dostavljanju pomoći opkoljenom Bihaću. Detaljnije su obrađene operacije „Bljesak“ i „Oluja“. Završetkom rata Hrvatsko ratno zrakoplovstvo prelazi na mirnodopski ustroj, te je nastavljena modernizacija i opremanje novim zrakoplovima, usporeno zbog gospodarske krize.

Nakon svakog poglavlja slijedi oko 50-tak fotografija vezanih za temu. Fotografije su najvredniji dio knjige, a potječu iz različitih izvora, zbirki autora, zbirki obitelji istaknutih zrakoplovača, arhiva i muzeja. Autori su nastojali izabrati što više do sada neobjavljenih fotografija. Fotografije kronološki prate priče, uglavnom prikazujući korištene zrakoplove, a u manjoj mjeri ljudstvo. U dijelu teksta o JNA autor je izabrao fotografije isključivo tehnike, podijeljeno po namjeni zrakoplova na lovačke, školske i slično. Na kraju knjige nalazimo popis kratica i literature.

Iako postoji veći broj domaćih i stranih izdanja o zrakoplovnim snagama raznih država koja su djelovala na području Hrvatske, knjiga *Sto godina ratnog zrakoplovstva u Hrvatskoj* na jednom mjestu donosi pregled svih bitnih događaja iz stoljetne povijesti ratnog zrakoplovstva na ovim prostorima. Vrhunski izbor fotografija popraćen kvalitetnim tekstom koji pokriva sve segmente bitne za razvoj

ratnog zrakoplovstva, čini ovu knjigu temeljem za daljnja proučavanja ovog bitnog dijela hrvatske vojne povijesti.

Vedran Runjić

ВЕЛИКАЯ ВОЙНА (Sovjetska oluja), prva sezona, redatelji/autori: Ana Graždan, Artem Drabkin i Aleksej Isaev, Star Media Pro, 2010.

Dokumentarni filmovi o Drugom svjetskom ratu često su na programu domaćih i stranih televizijskih kuća. U njima su obrađene različite teme, od općeg prikaza stanja na bojištima, do životopisa pojedinih istaknutih ličnosti, ili prikaza razvoja oružja značajnog za ishod rata. Većina dokumentarnih filmova dostupnih domaćoj publici obrađuje događanja u kojima su sudjelovale anglo – američke snage u zapadnoj Europi, sjevernoj Africi ili na Pacifiku. Događanja na istočnom bojištu, na kojem je od 22. lipnja 1941. godine do prestanka ratnih operacija u svibnju 1945. trajala titanska borba između vojnih snaga SSSR-a i nacističke Njemačke, obično se spominju, gotovo usputno u dokumentarcima zapadnjačke produkcije koji obrađuju cijeli rat. U zadnjih nekoliko godina, zahvaljujući internetu, lakše je doći do materijala koji prikazuju ovu tematiku iz ruske/sovjetske perspektive. Krajem prošle godine na „History channelu“ je počelo prikazivanje vrlo dobre ruske dokumentarne serije *Soviet Storm – Sovjetska oluja*.

Prva sezona dokumentarne serije *Sovjetska oluja*, napravljena je 2010. godine za rusko tržište pod nazivom *ВЕЛИКАЯ ВОЙНА*. Serijal je

prikazan na kanalu „History“ pod nazivom *SOVIET STORM: World War 2 in the East*. Tekst je čitan na engleskom jeziku, dok su za gledatelje na našem području dostupni i hrvatski titlovi. U osam četrdeset pet minutnih nastavaka, serija se bavi događanjima na Istočnom bojištu u Drugom svjetskom ratu, sa naglaskom na ratnim operacijama. Svaka emisija opisuje po jednu veliku operaciju presudnu za događaje na ovom bojištu. Druga sezona serija počela je sa prikazivanjem u listopadu 2012.

U prvoj epizodi pratimo događaje od početka njemačkih priprema za napad na Sovjetski Savez, katastrofalnih poraza sovjetske armije u prvoj fazi operacije Barbarossa, te jačanja sovjetskog otpora što su operacije duže trajale. Događaje vezane uz pripreme njemačkog napada na Moskvu – operacija Tajfun, početnog uspjeha operacija, te konačnog sloma njemačkih napora u teškim zimskim uvjetima ispred sovjetske prijestolnice, što je rezultiralo prvim masivnim povlačenjem njemačkih postrojbi, pokriva druga epizoda. Tema treće epizode je njemačko napredovanje prema Lenjingradu. Opsada grada koja je trajala 882 dana konačno je prekinuta početkom 1944. g. nakon teških borbi. Epizoda koja pokriva bitku za Staljingrad, počinje prikazom planova njemačke operacije „Blau“ započete u ljeto 1942, koja je za cilj imala zauzimanje sovjetskih naftnih polja na Kavkazu. Nakon borbi i prelaska rijeke Don, njemačke snage napadaju Staljingrad. Ulične borbe su prikazane prilično uvjerljivo i gledatelj lako može pratiti najvažnija događanja od početka borbi do konačnog sloma njemačkih

snaga i njihovih saveznika u blizini grada. Prikazom stanja na bojišnici u proljeće 1943. godine, te priprema zaraćenih strana počinje epizoda koja pokriva bitku kod Kurska, najveću tenkovsku bitku u povijesti. Predstavljena su nova oružja s obje strane prvi put korištena u bitki, te su detaljno opisani pokreti snaga, i tijek bitke. Iako je Hitler polagao velike nade u konačan ishod, sovjetske pripreme, uspješan otpor, snažni protuudari brojčano jačih sovjetskih snaga zaustavili su napredovanje Nijemaca, koji od tada ne poduzimaju veliku ofanzivu na Istočnom bojištu, te počinje njemačko povlačenje. Slijedi epizoda o sovjetskoj operaciji „Bagration“, napadu na njemačku armijsku grupu Centar smještenu u Bjelorusiji, koji je započeo 22. lipnja 1944. g. Nijemci su potpuno nepripremljeni dočekali sovjetsku ofanzivu, ne primijetivši pripreme druge strane i prikupljanje gotovo 2,5 milijuna vojnika, što je dokazalo koliko su se sovjetske snage po vodstvu i taktici razlikovale od gotovo u potpunosti uništene vojske u ljeto 1941. godine. Po završetku operacije u kolovozu 1944. sovjetske snage su došle do središnje Poljske i istočne Pruske, te odsjekle njemačke snage na Baltiku, čemu je posvećen kraj epizode. Sedma epizoda se nastavlja na bitku kod Kurska, točnije na napredovanje sovjetskih snaga do rijeke Dnjepra, te prikazuje oslobađanje Ukrajine. Sovjetske snage postupno uništavaju Nijemce te se primiču predratnim granicama SSSR-a i ulaze na područje Rumunjske, koja prelazi na stranu Saveznika. Slijedi prikaz borbi u Mađarskoj, gdje su Nijemci pokušali zaustaviti napredovanje Crvene

armije posljednjom ofanzivnom u ožujku 1945. g. Epizoda završava osvrtom na borbe u Austriji i Čehoslovačkoj. Posljednji nastavak prati bitku za Berlin, od stanja na frontu u siječnju 1945. i početka priprema do konačnog napada na prijestolnicu nacističke Njemačke 16. travnja 1945. Detaljno su opisane borbe za grad, do konačne kapitulacije njemačkih postrojbi 8. svibnja 1945., te pobjedničke parade postrojbi Crvene armije 24. lipnja u Moskvi.

Svaka epizoda je koncipirana slično. U priču nas uvodi kratka anegdota, manje poznati događaj koji je prethodio bitki ili operaciji obrađenoj u nastavku, npr. rušenje njemačkog izviđačkog zrakoplova nad sovjetskim teritorijem u travnju 1941, ili prva upotreba raketnog lansera BM 13 Katyusha u blizini Lenjingrada. Slijede podaci o pripremama operacija s prikazom glavnog plana, te promjenama koje su u konačnici utjecale na ishod uz ilustraciju na karti. Također su napravljene poveznice između pojedinih bitki na ovom bojištu koje su utjecale jedna na drugu, poput međuovisnosti moskovskog i lenjingradskog fronta, ili operacije Bagration i oslobađanja Ukrajine. Sliku operacije upotpunjuju snimke, izvadci iz dnevnika i pisama te izjave pojedinih vojskovođa i običnih vojnika, prikaz i usporedba kvalitete i broja jedinica sukobljenih strana, te analize pojedinih događaja – manjih operacija bitnih za konačan ishod pojedine bitke. U svakoj epizodi spominju se poznati vojskovođe (Žukov, Timošenko, Guderian), te manje poznati časnici i vojnici koji su stekli slavu u pojedinim operacijama (sovjetski letački as Ivan Kožedub, tenkovski as

Dmitrij Lavrinenka). Obradena su i najpoznatija oružja, prikazivanjem osnovnih tehničkih podataka, od njemačkih tenkova Tiger i zrakoplova BF 109, do najboljeg tenka u ratu, sovjetskog T-34 ili poznatog sovjetskog bombardera za obrušavanje IL 2 Sturmovik.

Iako je naglasak na vojnim događajima, autori su dio serije posvetili i političkim zbivanjima. U prvoj epizodi autori se referiraju na nacističko-sovjetsku podjelu Poljske, dok u zadnjoj spominju savezničko-sovjetsku „utrku“ za osvajanje Berlina. Naglašena je uloga Hitlera i Staljina u vojnim operacijama, koje su zbog izravnog uplitanja diktatora često završavale krahom. Autori se također osvrću i na stradanje civilnog stanovništva, vezano kako uz nacističke zločine, tako i uz Staljinov režim. Primjerice, navodi se smrt gotovo 1,000.000 civila od gladi u Lenjingradu tokom opsade, iako su mogli biti evakuirani prije nego što su se njemačke snage približile gradu. Slike nastradalih civila i uništenih gradova izmjenjuju se s prikazima vojnih operacija. Uz stradanja, prikazana je i uloga sovjetskih civila u obrani, kroz rad u vojnoj industriji ili pripremanje obrane velikih gradova.

U seriji su kombinirane originalne snimke i fotografije s igranim scenama u kojima su statisti opremljeni replikama izvorne opreme i oružja. Unutar igranih scena koriste se i 3D modeli teže opreme poput tenkova, topova, kamiona i zrakoplova. Iako ti modeli izgledaju dosta plastično, gledatelj može pomoću njih steći dojam o izgledu opreme korištene na ovom bojištu. Gledatelj koji bolje poznaje vojnu opremu može lako zamijetiti

greške na prikazanim modelima. Tako su u epizodama koje pokrivaju početak operacije „Barbarosa“ i bitku za Moskvu prikazani njemački tenkovi Panzer IV F2, iako je njihova proizvodnja započela u proljeće 1942. g. Također je lako zamijetiti uniformnost teže opreme u jedinicama. Svi su njemački tenkovi na početku Panzer 3 ili Panzer 4, iako je na bojištu bila zastupljena velika količina zastarjelih njemačkih tenkova, da ne govorimo o češkoj i francuskoj opremi. Neke od originalnih snimki su ukomponirane u epizodu na koju se ne mogu vremenski odnositi. Tako na primjer možete vidjeti tenkove T 34/85 na Kursku iako su isti proizvedeni tek polovinom 1944. godine. Ovi nedostaci su se lako mogli otkloniti, bez nekog velikog istraživanja, jer se radi o poznatim činjenicama, a samim time bi se još više podigla povijesna točnost dokumentarne serije.

Gledatelji verzije serije na kanalu „History“ za hrvatsko tržište, primijetit će greške u prijevodu, što je nažalost jako često u prijevodima dokumentarnih serija. Primjerice „assault guns Brumbar“ prevode se kao puške, zapravo se radi o jurišnim samohodnim topovima, koji su i prikazani. Nadimak feldmaršala Model „Hitlerov vatrogasac“ (Hitler's fireman) je promijenjen u „Hitlerov strijelac“. Svi

podaci koji su krivo prevedeni, mogu se naći u knjigama ili na Internet stranicama posvećenima vojnoj opremi. Taj posao iziskuje jako malo vremena, a da je napravljen ne bismo nalazili ovakve greške u prijevodima.

Dokumentarna serija „Sovjetska oluja“ po tematici je odmak od standardnih dokumentaraca o Drugom svjetskom ratu, koji uglavnom obrađuju ulogu zapadnih saveznika. Gledatelju su na zanimljiv način predstavljena glavna događanja na najvažnijem bojištu Drugog svjetskog rata. Dokumentarac lako mogu pratiti i gledatelji koji se prvi put susreću sa ovom tematikom, a zanimljiv je i onima koji bolje poznaju prikazana događanja, te se može koristiti i kao nastavni materijal u osnovnim i srednjim školama. Iako postoje greške, koje se daju ispraviti, to ne umanjuje vrijednost ove vrlo dobre i poučne serije, koju preporučujem svim zaljubljenicima u ovo povijesno razdoblje.

Vedran Runjić